

Ləzgi dilinin Azərbaycanda ictimai– dilçilik baxımından vəziyyəti*

**Con M. Klifton, Laura Laxt, Qabriela Dekinqa, Canfer Mak
və Kəlvin Tiessen**

**SİL İnternational
2005**

* Bu hesabatın əsaslandığı tədqiqat Dilçilərin Yay İnstitutunun Şimali Avrasiya Qrupu əməkdaşları tərəfindən həyata keçirilmişdir. İlk tədqiqat Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun himayəsi altında aparılmışdır. Sonrakı tədqiqat Azərbaycan Elmlər Akademiyası Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun himayəsi altında həyata keçirilmişdir. Bu işdə bizimlə əməkdaşlıq etdiklərinə və bizə yardımçı olduqlarına görə Elmlər Akademiyasına və Qusar, Quba və Xaçmaz rayonlarının İcra Nümayəndələrinə təşəkkürümüzü bildirmək istəyirik.

1. Ümumi məlumat

Ləzgi dili şimal-şərqi Qafqaz dillərinin Dağıstan qrupuna aiddir. İki mühüm ləhcənin (Kyurinski və Samurski) Dağıstanda aşkar edildiyi halda, üçüncü ləhcə Azərbaycanın şimal-şərq bölgələrində - Qusar, Quba və Xaçmaz rayonlarında danışılır. Ləzgilərin əksəriyyətinin Qubadan çox Qusarda yaşamasına baxmayaraq, üçüncü ləhcəyə Quba şəhərinin adı (Meylanova, 1964) verilmişdir. Quba ləhcəsi daxilində geniş çeşiddə daxili alt-ləhcələr ola bilər. Saadiyev (1961) qeyd edir ki, Qımıl, Üçgün və Küsnətdə danışılan Qımıl alt-ləhcəsi Azərbaycan dilinin təsirini özündə daha çox əks etdirərək, Quba şivəsindən nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqlənir. Əniqdə danışılan fərqli ləhcə də çox güman ki, Qımıl qolundan fərqlənən alt-ləhcə kimi təsnif edilir (Hacıyev, 1957). Eyni zamanda, Meylanova (1964) dəlil gətirir ki, Düztəhir dağlıq kəndində Genko (1929) tərəfindən toplanılmış məlumat əsas Quba ləhcəsini təmsil etmir. Quba şivəsindən ən çox fərqlənən ləhcə rayon mərkəzindən qərbdə yerləşən belə dağlıq kəndlərdə rast gəlinə bilər.

Azərbaycanda ləzgi dilində danışanların bir qismi Qubanın cənub və qərbindəki digər uzaq rayonlarda yaşayır. Bildiyimiz qədər, bu ərazilərdə danışılan ləzgi dili fərqlərinə dair əsaslı araşdırmalar hələ nəşr olunmayıb.

Sovetlər dönəmindəki 1989-cu il əhalinin siyahıyaalma rəqəmlərinə görə, Sovet İttifaqında 466006 nəfər ləzgi camaatı yaşayırdı (Trosterud, 1998). 1970-ci ildəki siyahıyaalmaya dair məlumat Azərbaycanda 136835 nəfər ləzginin yaşadığını göstərir (1973-cü il seçmə yazıları). Smitsin (1994) təqribi hesablamalarına görə, 500000 ləzgiyə danışan ümumi əhalinin təxminən yarısı Dağıstanda, yarısı isə Azərbaycanda yaşayır.

Sovet təhsil siyasətinə görə, Dağıstanda yaşayan ləzgi camaatı məktəblərdə öz dillərində təhsil alırdı və buna görə də yazı məqsədilə ləzgi dilinin istifadəsi qeyd olunurdu. Lakin Azərbaycanda yaşayan ləzgi camaatı sovetlər dönəmində ləzgi dili təhsili almadıqlarına görə, adətən, Azərbaycan və rus dillərində yazırdılar (Kosvena, 1960).

1928-ci ildə ədəbi dil kimi Dağıstanda danışılan Kürinski ləhcəsinin Güneyski variantından istifadə etməklə, ləzgi dili üçün latın qrafikalı əlifba hazırlandı. Bu əlifbadan 1938-ci ildə müəyyən şəkildə dəyişmiş kiril qrafikasına görə imtina edildi. Bu qrafika hələ də istifadədədir (Meylanova, 1970).

Bu məqalədə əsas diqqət Azərbaycanda ləzgi dilində danışanlar arasında dilin hazırkı istifadəsini araşdırmaqla sosioloji-dilçilik baxımından tədqiqata yönəldilib. Bu tədqiqatın əsas məqsədi:

- ləzgiyə danışanların yaşadıkları kənd və regionların tam etnik tərkibini və yerləşməsini dəqiqləşdirmək;
- ləzgi icmalarında ləzgi, Azərbaycan və rus dilləri üçün dilin istifadə və səriştə cəhətlərini araşdırmaq;
- ləzgi, Azərbaycan və rus dillərində danışanların bu dillərə münasibətini öyrənməkdir.

2. Metodologiya

Bizim tədqiqat üç əsas mərhələdə aparılmışdır. Birinci mərhələdə ilkin araşdırma üçün 11 məntəqə seçilmişdir. Bu yerlərə 3 dağ kəndi (Qımıl, Əniq və Düztəhir); iki rayon mərkəzi (Quba və Qusar) və üç kiçik yaşayış məskəni (Hil, Həzrə, İmamqulukənd) daxil olmaqla 5 dağətəyi ərazi və 2 sahil kənarı icma (Xudat və Nabran) daxil edilmişdi. Bu icmaların hamısına 1999-cu il 13-24 iyul tarixində iki həftəlik səyahət zamanı baş çəkilib. Tədqiqatın əsas metodu baş çəkilən kəndlərdə fərdlər və qruplar ilə birbaşa müsahibələr aparmaq idi. Hər bir rayon mərkəzində və kənddə icra hakimiyyəti nümayəndələri ilə demoqrafik göstəricilər, əhalinin meylli və dilin müxtəlif istifadə formalarına dair müsahibələr aparılmışdır. Rayon mərkəzlərindəki təhsil nümayəndələri, hər kəndin məktəb direktorları və müəllimləri məktəbə daxil olarkən və məktəbi bitirdiyi zaman uşaqların dil qabiliyyəti, orta səviyyəli təlim və ləzgi dilinin tədrisinə dair

məlumatla təmin etdilər. İmkan yaranan kimi, tibbi heyət və dini rəhbərlərdən öz peşələrində dilin istifadəsinə dair müsahibə götürülmüşdür.

Bundan əlavə, kəndin yaşlı, orta yaşlı və gənc sakinlərindən ibarət qruplarda hər bir dildə danışmaq bacarığına dair sorğular keçirilmişdir. Bu qruplardan müxtəlif ünsiyyət vəziyyətləri üçün hər bir dilin əhəmiyyətinə dair onların fikirləri də soruşulmuşdur.

Sonda bu məntəqələrin 6-sında sadə ləzgi dili lüğəti üçün 220 sözdən ibarət siyahı hazırlanmışdır.

İkinci mərhələdə - 2001-ci ilin yazında tədqiqatçılar qonaq qismində İsmayilli rayonunun Qalacıq kəndinə səfər etmişlər. Yerli sakinlərlə aparılan müşahidə və söhbətlər vasitəsi ilə məlumat toplanılmışdır. İşçi heyəti əsas diqqəti, əvvəlki kəndlərdə olduğu kimi, sakinlərin müxtəlif dilləri bilmək səriştəsi, dilin istifadə formaları və dilə münasibəti ilə bağlı müsahibəyə yönəlmişdi. Lakin başqa kəndlərdən fərqli olaraq, bu dəfə yeni üsul sınaqdan keçirildi. Bu üsula onların icmasında tək-cə hansı formaların səciyyəvi qəbul edilməsi deyil, həmçinin, qeyri-səciyyəvi kimi qəbul edilən formalar haqda sorğu da daxil edilmişdi. Bu araşdırmanın hədəfi sosioloji-dilçilik baxımından icmada mövcud olan bütün növ ailələri aşkara çıxarmaq idi. Bu məqsədə tam nail ola bilməsək də, bir çox dəyərli məlumatlar əldə edilmişdi.

3-cü mərhələdə 2001-ci ilin bir neçə ayı ərzində Bakıda olan ləzgi mütəxəssisləri və sakinləri ilə müsahibələr aparılmışdır. Bu müsahibələrin məqsədi Bakıdakı ləzgi icmasına dair məlumat əldə etmək idi. Yenə də əsas sual dilin istifadə formaları və dil səriştəsi ilə əlaqədar idi. Əlavə suallar tədris zamanı üstünlük verilən dillə əlaqədar olmuşdur. Tətbiq edilən üsul Qalacıqda istifadə olunmuş üsula uyğun idi, yəni müsahibə götürülənlərdən onların icma daxilində nümayiş etdirdikləri dildən bütün növ istifadə formaları, dilə verdikləri üstünlüklər və dil səriştəsi haqda soruşulmuşdur.

3. Nəticələr

3.1. Ləzgi yaşayış məntəqələri

3.1.1. Kənd siyahısı

Rayon və kənd nümayəndələri və icma sakinləri onlara məlum olan ləzgiyə danışanların yaşadığı müxtəlif yerləri qeyd etdilər. Buna əsaslanaraq əvvəlki ədəbiyyatlardan toplanmış ləzgilərin yaşadığı ərazilərin siyahısı təsdiq edildi və genişləndirildi. Cədvəl 1 ləzgiyə danışanların yaşadığı kəndlərin siyahısını göstərir. Bununla belə, bu siyahı bütöv deyil. Bir çox sorğularda yalnız əsas ərazilər, digər müsahibələrdə isə yalnız sorğu aparılan ərazidə danışılan ləhcədən ya tam fərqli, ya da tam oxşar ləzgi dilinin danışıldığı ərazilər müzakirə olunur. Ayrı – ayrılıqda sorğuya cəlb olunanlar Qusar rayonunda ləzgi kəndlərinin ümumi sayının 78-dən 100-ə qədər olmasını qeyd etmişlər. Bəzi adamlar siyahıya alınmayan bütün kəndlərin siyahıya alınanlardan daha kiçik olduğunu demişdir.

Həmçinin, qeyd olunmalıdır ki, siyahıya alınmış kəndlərin bir neçəsi tərkibcə qarışıqdır. Məsələn, İsmayilli rayonundakı İlisu kəndi ləzgi və tat qarışıq kəndi olduğu halda, Sumaqaqqalı kəndi ləzgi və azərbaycanlı qarışıq kəndidir. Buna bənzər olaraq, Qəbələ rayonunun Nic kəndindəki əhalinin əksəriyyəti udin və azərbaycanlılardır.

3.2. Dil səriştəsi və dilin istifadəsi

3.2.1. Ləzgi dilində danışma bacarığı və dildən istifadə

Bakıdan kənardakı bütün yerlərdə gənc və orta yaşlı ləzgilər qeyd etmişlər ki, onlar ləzgi dilində öz doğma dilləri kimi anlamağı və səlis danışmağı bacarırlar. Gənc və orta yaşlılar, ümumiyyətlə, ləzgi dilini evlərində və ləzgiyə danışılan icmalarında işlədirlər. Xaçmaz rayonu Nabran qəsəbəsində yaşlıların ortayaşlı və ya cavan insanlara nisbətən daha çox ləzgi dilində

danışması bildirilir. Nabranda orta yaşlılar ləzgiyə danışır və başa düşür, lakin ləzgi dilindən daha çox rus dilində danışmağı seçirlər.

Cədvəl 1: Ləzgi kəndlərinin yerləşdiyi ərazilər*

Qusar rayonu:	Quba rayonu:	İsmayilli rayonu:
* QUSAR	* QUBA	
* Əntiq	* Üçgün	Qalacıq
Caqar	* Qımıl	İstisu
Kuzun	Küsnət	Sumaqaılı
Zindanmuruq	Digah	
Laza	Qonaqkənd	Qəbələ rayonu:
? Çatkun	? Qımıl Kazma	Nic
* Hil	? Küsnət Kazma	Laza
Cibir	? Alemid Quba	Qəmərvan
? Sabar	? Yelenova	? Qalın
? Vegola	? Qımıl Polosa	Dizaxlı
? Qilovar		
Xurel	Xaçmaz rayonu:	Oğuz rayonu:
Avaran	* Xudat	Filfil
Çilagir	Müqtədir	
Yasab	* Nabran	Şəki rayonu:
Piral	Tel	ŞƏKI
* Həzrə	Şimal	
* Düztahir	Yalama	Göyçay rayonu:
Gican	? Dapalın	(kəndlər siyahıya salınmayıb)
Sudur	? Damurçay	
Quxur	Qımılqışlaq	Zaqatala rayonu:
Yuxarı Zeyxur	? Mərzəmədkənd	(kəndlər siyahıya alınmayıb)
* İmamqulukənd		
Nizjniy	Dəvəçi rayonu:	
İmamqulukənd	(kəndlər siyahıya salınmayıb)	
Mucuq		
Gədəzeyxur		
Köhnə Xudat		
? İmamxanix		

* Rayon mərkəzləri iri hərflərlə yazılmışdır. (*) işarəsi ilkin tədqiqat zamanı baş çəkilən yerləri göstərir. (?) işarəsi isə Azərbaycan Respublikasının xəritəsində qeyd olunmamış yerləri göstərir.

Məlumat verilmişdir ki, Bakıda gənc və orta yaşlı əksər insanlar ləzgi dilində çox yaxşı danışır və anlayır, lakin bir çox ləzgilər ləhcədə yüksək səriştəyə malik deyillər. Bildirilir ki, belə ləzgilər ehtimal ki, paytaxtdan kənar rayondakı ləzgilər ilə daha az və ya heç təmasda olmayan və digər etnik qruplar ilə qarışıq nikaha malik üçüncü və ya dördüncü nəsil şəhər sakinləridir. Lakin ləzgilərin belə qrupunun Bakının ləzgi icmasının təxminən 10-30% - ni təşkil etdiyi bildirilir. Digər tərəfdən, rayonda qohum və dostları ilə əlaqə saxlayan və digər ləzgilərlə nikah quran ləzgilərin öz ailələrində və Bakının ləzgi icmasındakı digər ləzgilərlə öz dillərindən istifadə etmələri bildirilir.

Valideynləri paytaxtdan kənarında boya-başa çatan Bakıdakı gənc və orta yaşlı ləzgilər fərqli dil formaları nümayiş etdirirlər. Onlar ən səlis danışdıqları dilin ləzgi dili olmadığını düşünsələr də, onların ləzgiyə çox yaxşı bilmələri qeyd olunur. Orta yaşlı və ahıl adamlarla əksər hallarda ləzgi dilində danışıldığı halda, onlar həmyaşıdları ilə ləzgi və rus (və ya daha az hallarda

Azərbaycan) dilinin qarışığından istifadə edirlər. Valideynləri də onlarla danışanda qarışıq dildən istifadəyə meyil edirlər, amma bir-biri ilə danışanda ləzgi dilindən istifadə edirlər.

3.2.1.1. Uşaqların ləzgi dili səriştəsi və onun istifadəsi¹

Qusar rayonunun bütün məktəb və uşaq bağçalarındakı müəllimlər qeyd etdilər ki, uşaqların hamısı ilk dəfə məktəbə gələndə ləzgiyə danışır və başa düşürlər. Həqiqətən də, əksəriyyəti ləzgi dilindən başqa heç bir dili bilmir. Bu müşahidələr ləzgi dilinin evdə mütəmadi danışılmasına dair fikirləri təsdiqləyir.

Quba rayonunda və Xaçmaz rayonunun Xudat şəhərində ləzgi uşaqları evdə ləzgiyə danışır, Azərbaycan dilində danışan qonşuları ilə isə məktəbə getməzdən əvvəl, Azərbaycan dilini də öyrənirlər. Bu ərazilərdəki yaşlılar göstərdilər ki, Azərbaycan dilində danışanlarla birbaşa əlaqədə olmasına baxmayaraq, ləzgi uşaqları heç bir çətinlik çəkmədən ləzgiyə səlissə danışmağı öyrənirlər.

Nabranda uşaqların ləzgi dilində daha az səriştəsi olduğu bildirilir. Nabranda müəllimlər qeyd etdilər ki, şagirdlər birinci sınıfa qəbul olanda əksəriyyəti ləzgiyə başa düşə bilsələr də, danışa bilmirlər. Bütün digər baş çəkilən ərazilərlə müqayisədə, ləzgi uşaqları Nabranda məktəbə başlamamışdan əvvəl ləzgi dilinə ümumiyyətlə yiyələnmişlər.

Qalacıqda uşaqların ləzgi dilində səlissə danışdıqları bildirilir. Ailələrin böyük əksəriyyətində ləzgi dili əsas ünsiyyət dilidir, buna görə də uşaqların öyrəndiyi ilk dil bu dildir.

3.2.1.2. Ləzgi ədəbi dili

Ləzgi ədəbi dilinin mühüm səviyyələrinə yalnız Qusar rayonunda rast gəlinmişdir. Son on ilin əsas hissəsi zamanı Qusar rayonu məktəblərində 11 illik ləzgi dili dərsləri təşkil edilmişdir. Gənc insanların savad qabiliyyətlərinin, ümumiyyətlə, yaxşı olduğu bildirilir. Yaşlı insanlar ləzgi dilində qeyri-kafi oxumağa meyilli olduqları halda, orta yaşlı insanlar kifayət qədər savadlıdırlar. Məktəbi qurtardıqdan sonra yetkinlər Azərbaycan və ləzgi dilində məqalələrdən ibarət olan Qusar rayon qəzetini oxumağa davam edirlər. Bəzi Qusar sakinləri, həmçinin, qeyd edirlər ki, ləzgi poeziyasının bir neçə müxtəlif nəşrlərini oxumuşlar.

Qusar şəhərində Bakı Pedaqoji İnstitutunun filialı çoxdilli təhsilin və ana dili savadına aid proqramların xüsusi çətinliklərini aradan qaldırmaq üçün Qusar və Azərbaycanın başqa bölgələrindən olan müəllimlərə trening verir. Ləzgi dilində daha çox ədəbiyyat və tədris materialını inkişaf etdirməkdən ötrü, hal-hazırda bu institutun fakültəsi nəşr üçün xalq nağılları və digər ləzgi mətnləri toplayır.

Quba və Xaçmaz rayonlarında ləzgi dilində oxuma və yazma bacarığının çox aşağı olması bildirilir. Bunun üçün çoxlu səbəblər göstərilmişdi. Bunlardan biri odur ki, on bir illik ləzgi dili dərsləri Üçgün, Qımıl və Nabranda² son bir neçə ildə keçirilməyə başlamışdır və Xudatda isə ləzgi dili dərsləri heç keçirilmir. İkinci səbəb isə odur ki, sınıfdən kənardə əldə oluna bilinəcək ləzgi dilində yazılı material azdır. Bizim müsahibə götürdüyümüz gənc və orta yaşlı insanlar belə hiss edirlər ki, onların ədəbi ehtiyaclarını ödəmək üçün Azərbaycan dili (yaxud Nabranda rus dili) kifayət edir.

Şagirdlərin ləzgi dilini evdə öyrənməməkləri Nabranda ləzgi təmayüllü siniflərdə qarşıya çıxan əlavə çətinlikdir. Buna görə də ləzgi təmayüllü siniflərdə şagirdlər dildə oxuyub yazmaqla yanaşı, danışmağı da öyrənməlidirlər.

¹ Bakıdakı ləzgi uşaqların ləzgi dili səriştəsi haqqında heç bir məlumat toplanmamışdır.

² Bundan əvvəl ləzgi dili dərsləri yalnız aşağı sınıfların proqramına daxil idi.

Qalacıqda yalnız az sayda adam ədəbi ləzgi dilində nə isə oxumuşdur. Sovet dövründə ləzgi dilində çıxan qəzetləri bu kənddə tapmaq olardı, lakin indi tapmaq çox çətinidir. Məktəbdə ləzgi dili dərsləri heç keçirilmir.

Kənd yerlərində sakinlər deyirlər ki, Dağıstanda danışılan ləhcəyə əsaslanan ədəbi ləzgi dilində oxumaq onlara çətin gəlir. Bu çətinlik ləzgi dilinin yerli və ədəbi ləhcələri arasındakı fərqlərdə və ləzgi əlifbasının mürəkkəb olmasında özünü büruzə verir. Qalacıqda bəzi sakinlər qeyd etdilər ki, onlar Azərbaycan dilində, ədəbi ləzgi dilinə nisbətən, daha rahat oxuyurlar.

Nəticələrin qəti olmasına baxmayaraq, Bakıda boya-başa çatan ləzgilərin əksəriyyətinin ləzgiyə oxuyub-yaza bilməməyi görünür. Ləzgi uşaqları Bakıda öz dillərində təhsil almır, beləliklə, Bakıda anadan olan və ləzgiyə oxuyub yazdığı bacaran ləzgilər ona görə bunu bacarırlar ki, onlara ya valideynləri öyrətmiş, ya da özlərinin şəxsən həvəsləri olmuşdur. Dağıstan İnstitutunun Bakı filialında ədəbi ləzgi dilində sinflər mövcuddur. Bir müəllimin dediyinə görə, hətta heç bir təcrübəsi olmayan ləzgi tələbələr iki aydan sonra yazılı ləzgi dilində orta səviyyədə oxuyub-yazdığı bacarırlar. Ədəbi müxtəlifliyi ilə seçilən məqalə və ya şeiri bir və ya iki dəfə oxumuş ləzgilər müsahibə zamanı qeyd etmişdilər ki, onların mətni başa düşməkdə bir az çətinlikləri olmuşdur.

Bakıda ləzgi dilində dərc edilən “Samar” adlı qəzetin bütün ölkə üzrə oxucu kütləsi 2000 nəfərdir. Bu qəzet əslində çoxdillidir. Məqalələrin təqribən 50%-i ləzgi, 25%-i Azərbaycan, 25%-i isə rus dilindədir.

Dövlət dili olan Azərbaycan dili indi latın qrafikalı əlifbadan istifadə etdiyi üçün kiril qrafikalı əlifbanı latın qrafikalı əlifbaya dəyişməyin mümkünlüyü barədə biz dəfələrlə insanların fikrini öyrəndik. Əksər hallarda insanlar Azərbaycan dilində mövcud olmayan əlavə xüsusi hərflər olmadığına görə, ləzgiyə belə bir əlifbadan istifadə etməyin mümkün olmayacağını düşündüklərini bildirdilər. Lakin bəzi təhsil işçiləri və rəsmilər qeyd etdilər ki, belə bir dəyişiklik hal – hazırda Azərbaycan dilində latın qrafikalı əlifbanın təhsildəki vacibliyinə görə yaxşı fikir ola bilər.

3.2.2. Azərbaycan dilində danışma bacarığı və dildən istifadə

Əksər yerlərdə sakinlərdən Azərbaycan dilində anlama, danışma, oxuma və yazma sahələrində bacarıqlarını qiymətləndirmək xahiş olunmuşdu. Anlama və danışma şifahi sahələrinə dair cavablar Cədvəl 2-də ümumiləşdirilir.³

Cədvəl 2: Şifahi Azərbaycan dilində danışma bacarığı*

Yaş	Rayon:	Qusar				Quba
	Kənd:	Hil	Həzrə	Düztahir	İmamqulukənd	Üçgün
Yaşlı (45+)	Kişi	3	2	3	1	2
	Qadın			3/2		
Orta (30-45)	Kişi	3	2	3	3	--
	Qadın				2	
Cavan (<30)	Kişi	3				
	Qadın					

* Rəqəmlə qeyd olunmuş qiymətlər müxtəlif sərşəstənin səviyyəsini bildirir: 3 = yüksək, 2 = orta, 1 = aşağı, 0 = heç. İki rəqəmin bir yerdə verildiyi halda birinci anlamı, ikincisi isə danışmanı bildirir. -- “heç bir məlumat toplanmayıb” deməkdir.

³ Əniq, Qalacıq, Bakı və Xaçmazda toplanmış məlumat başqa yerlərdən götürülmüş məlumatlar kimi sistemli olmadığına görə, bu yerlərdən olan hesabatlar yalnız aşağıdakı sadə cədvəl kimi göstərilir.

Şifahi Azərbaycan dilində danışıma bacarığının Xaçmaz rayonunun Nabran qəsəbəsində ya orta, ya da zəif səviyyədə olduğu bildirilir. Digər ərazilərdə, demək olar ki, bütün yaş qrupları üçün yüksək və ya orta səviyyəli şifahi bacarığın olması bildirilir. İmamqulukənddə anlama və danışıma bacarıqlarının orta səviyyədə olması söylənilən yaşlılar müstəsna bir hal idi. Bəzi yerlərdə cavan və orta yaşlıların şifahi Azərbaycan dili səriştəsi yaşı 45-i keçmiş kəslərə və orta yaşlı qadınlarla müqayisədə orta yaşlı kişilərə nisbətən bir qədər yüksək olması bildirilir. Bir nəfər qeyd etdi ki, səriştənin belə yüksək səviyyəsinə nail olmanın səbəblərindən biri təhsilin Azərbaycan dilində olmasıdır. Qalacıqda şifahi Azərbaycan dili səriştəsinin yaş və təhsillə müəyyən edildiyi deyilir. Buna görə yaşlı kişi və qadınlar, həmçinin, təhsili az olan kəslər (adətən, qadınlar) Azərbaycan dilində orta səviyyəli danışıq qabiliyyəti əldə edirlər.

Bakıda müsahibə götürülən ləzgilər bildirdilər ki, hətta rus dilində təhsil almış şəxslər arasında da yüksək səviyyədə şifahi Azərbaycan dili səriştəsi var. Bunun əsas səbəbi kimi Bakıda yaşayan ləzgilərin azərbaycanlılarla sıx təmasda olması göstərilir. Azərbaycan dilində təhsil almış ləzgilər ilə heç bir sorğunun aparılmamasına baxmayaraq, onların az sayda mövcud olması barəsində məlumat verilir. Bunlar çox güman ki, evdə Azərbaycan və ləzgi dillərinin qarışığından istifadə edir və rus dilinə nisbətən Azərbaycan dilinin istifadəsi onlar üçün daha asandır.

Oxuma və yazma yazı sahələrinə dair cavablar Cədvəl 3-də ümumiləşdirilir.⁴

Cədvəl 3: Yazılı Azərbaycan dili biliyi*

Yaş	Rayon: Kənd:	Qusar				Quba
		Hil	Həzrə	Düztahir	İmamqulukənd	Üçgün
Yaşlı (45+)	Kişi	2		3	1	1
	Qadın			2		--
Orta (30-45)	Kişi	2		3	2	3
	Qadın					2
Cavan (<30)	Kişi	2	3	2	--	3
	Qadın			3	2	--

* Rəqəmlə qeyd olunmuş qiymətlər müxtəlif səriştənin səviyyəsini bildirir: 3 = yüksək, 2 = orta, 1 = aşağı, 0 = heç. – “heç bir məlumat toplanmayıb” deməkdir.

Bir çox hallarda oxuma və yazma qabiliyyətinin şifahi Azərbaycan dili səriştəsinə nisbətən bir qədər aşağı olduğu bildirilir. Ümumilikdə, yaşı 45-dən yuxarı kəslərin yazma qabiliyyətinin zəif olması barədə məlumat verilən İmamqulukənd və Üçgündən başqa, bütün yerlərdə bütün yaş qruplarının yüksək və ya orta səviyyədə yazma bacarığının olması bildirilir.

Bakıda rus dilində təhsil almış gənc və orta yaşlı insanlar qeyd etdilər ki, onların Azərbaycan ədəbi dili ilə bəzi çətinliyi olur. Yüksək səviyyədə şifahi danışıq qabiliyyətinə malik olmalarına baxmayaraq, onlar ədəbiyyatda qarşılaşdıqları nisbətən yüksək səviyyəli sözləri anlamaqda çətinlikləri olduğunu bildirirlər.

3.2.2.1. Uşaqların Azərbaycan dilində danışıma bacarığı və dildən istifadə

3.2.1.1. bölməsində göstərildiyi kimi, Qusar rayonunun bütün məktəb və uşaq bağçalarındakı müəllimlər qeyd etmişlər ki, uşaqlar yenicə məktəbə başlayanda hələ Azərbaycan dilində nə danışır, nə də başa düşürlər. Bu, o faktla izah edilir ki, Qusar rayonunun kəndlərində uşaqlar televiziya və radio vasitəsi ilə müəyyən dərəcədə

⁴ Əniq, Qalacıq, Bakı və Xaçmazda toplanılmış məlumat başqa yerlərdən götürülmüş məlumatlar kimi sistemli olmadığına görə, onlar cədvəldə daxil edilməmişdir.

Azərbaycan dili ilə qarşılaşmalarına baxmayaraq, onlar məktəbə daxil olmazdan əvvəl nadir hallarda, Azərbaycan dilində danışan kəslərlə birbaşa təmasda olurlar.

Qusarda uşaq bağçasının tərbiyəçiləri bildirmişlər ki, uşaqlar uşaq bağçasının proqramını bitirdiyi vaxta kimi Azərbaycan dilində başa düşməyi öyrənir və bu dildə danışmağa başlayırlar. Bununla belə, ibtidai sinif müəllimləri deyirlər ki, uşaqlar ilk siniflərdə hələ də aşağı səviyyədə Azərbaycan dili səriştəsinə malikdirlər. Onlar bildirlər ki, şagirdlərin tam başa düşməsi üçün müəllimlərin 4 və ya 5-ci siniflərə qədər Azərbaycan dilindəki orta səviyyəli təlimə ləzgiyə izahlar əlavə etmələri lazım gəlir. Lakin Qusar rayonunun bütün yerlərində müəllimlər uşaqların 11-ci sinfi bitirənə qədər Azərbaycan dilini yaxşı bilməsinə əmindirlər.

Quba və Xaçmaz rayonlarında şagirdlərin Azərbaycan dili ilə heç bir əsaslı çətinlikləri olmadığı bildirilir. Bu rayondakı ləzgi uşaqları evdə ləzgiyə danışır, lakin onlar məktəbə daxil olmamışdan əvvəl Azərbaycan dilində danışan qonşuları ilə təmasda olmaqla, həm də Azərbaycan dilini öyrənirlər. Bu rayonlardakı müəllim və başqa yetkin insanlar qeyd edirlər ki, məktəbə gedən bütün uşaqlar evdə istifadə etdikləri dildən asılı olmayaraq, Azərbaycan dilində bərabər səviyyədə yaxşı danışırlar. Beləliklə, Quba və Xaçmaz rayonlarındakı ləzgi şagirdlər, Qusar rayonundakı şagirdlərə nisbətən, məktəbdə Azərbaycan ədəbi dilinin istifadəsinə daha asanlıqla keçirlər.

Nabranda müəllimlər uşaqların çoxunun Azərbaycan dilində müəyyən qədər danışmağı öyrənməsini desələr də, əksər uşaqların Azərbaycan dilində danışmaq qabiliyyətinin aşağı olduğu bildirilir. Nabranda Azərbaycan dilli bölmənin məktəbdə qıtlığı uşaqlar arasında Azərbaycan dilində danışma qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olması ilə əlaqəli ola bilər.

Qalacıqda bir müəllim bildirir ki, uşaqlar məktəbə başlayan zaman Azərbaycan dilini mənimsəməkdə çətinliklə qarşılaşırlar və hətta yuxarı siniflərdə o, bəzən anlayışları ləzgi dilində izah etmək məcburiyyətində qalır. Məzunlar Azərbaycan dilini yaxşı bilirlər, lakin bu, siyasət haqqında müzakirələrə qoşulmaq üçün kifayət qədər yüksək deyil. Yalnız yüksək həvəsə malik, yaxud istedadı olanlar belə səlis yüksək səviyyəyə nail ola bilirlər.

3.2.3. Rus dilində danışma bacarığı və dildən istifadə

Əksər yerlərdə sakinlərdən rus dilində anlama, danışma, oxuma və yazma sahələrində bacarıqlarını qiymətləndirmək xahiş olunmuşdur. Anlama və danışma şifahi sahələrində qeydə alınmış səriştənin səviyyəsi qadın və kişilər üçün müxtəlif olmuşdur. Buna görə də kişi və qadınlara aid olan hesabatları ayrılıqda ümumiləşdiririk. Kişilər üzrə hesabatlar Cədvəl 4-də, qadınlar üçün isə Cədvəl 5-də ümumiləşdirilir.⁵

Cədvəl 4: Kişilər arasında rus dilində şifahi danışma bacarığı*

Yaş	Rayon: Kənd:	Qusar				Quba
		Hil	Həzrə	Düztahir	İmamqulukənd	Üçgün
Yaşlı (45+)		--	2/1	3	1	2
Orta (30-45)		--	1/2	2	2	1
Cavan (<30)		--	1	1	1	1/0

⁵ Əniq, Qalacıq, Bakı və Xaçmazda toplanılmış məlumat başqa yerlərdən götürülmüş məlumatlar kimi sistemli olmadığına görə, onlar cədvələ daxil edilməmişdir.

Cədvəl 5: Qadınlar arasında rus dilində şifahi danışma bacarığı*

Yaş	Rayon:	Qusar				Quba
	Kənd:	Hil	Həzrə	Düztahir	İmamqulukənd	Üçgün
Yaşlı (45+)		1	0	1	0	0
Orta (30-45)		1/2	1	2	--	1
Cavan (<30)		--	1	1/0	0	1/0

* Rəqəmlə qeyd olunmuş qiymətlər müxtəlif səriştənin səviyyəsini bildirir: 3 = yüksək, 2 = orta, 1 = aşağı, 0 = heç. İki rəqəm bir yerdə verildiyi halda birinci anlamı, ikincisi isə danışmanı bildirir. -- "heç bir məlumat toplanmayıb" deməkdir.

Bakıdan kənarında yüksək səviyyələrdə rus dili səriştəsinin və əsas dil kimi rus dilinə üstünlük verilməsi yalnız Xaçmaz rayonunun Nabran ərazisində qeydə alınıb. Digər ərazilərdə kişilərin ümumiyyətlə, rus dilində danışmaq qabiliyyətinin aşağı səviyyədə orta səviyyəyədək olduğu bildirilir. Mütəmadi olaraq qadınların kişilərə nisbətən aşağı səviyyəli rus dilində danışmaq qabiliyyətinə malik olduğu barədə məlumat verilir. Danışmaq qabiliyyətindəki bu fərq kişilərin sovet ordusunda qulluq etməsi ilə əlaqədardır.

Oxuma və yazma yazı sahələrinə dair səriştənin qeyd olunan səviyyələri Cədvəl 6-da ümumiləşdirilir.⁶

Cədvəl 6: Rus dilində yazma bacarığı *

Yaş	Rayon:	Qusar			Quba
	Kənd:	Həzrə	Düztahir	İmamqulukənd	Üçgün
Yaşlı (45+)	Kişi	1	1	1	2
	Qadın	0	0	0	0
Orta (30-45)	Kişi	1	2	2	1
	Qadın	0		--	
Cavan (<30)	Kişi	0		2	1
	Qadın				

* Rəqəmlə qeyd olunmuş qiymətlər müxtəlif səriştənin səviyyəsini bildirir: 3 = yüksək, 2 = orta, 1 = aşağı, 0 = heç. İki rəqəm bir yerdə verildiyi halda birinci anlamı, ikincisi isə danışmanı bildirir. -- "heç bir məlumat toplanmayıb" deməkdir.

Nabrandan kənarında rus dilində oxumaq və yazmaq bacarığı ən yaxşı halda orta səviyyədədir. Yaşlı qadınların, Həzrədəki bütün qadınların, Həzrə və Düztahirdə gənc insanların rus dilində heç bir yazı səriştəsinin olmaması bildirilir.

Nabrandan başqa, bütün yerlərdə rus dilindən istifadə etmək bacarığının Azərbaycan dilinə nisbətən hər bir yaş və cins qrupunda aşağı olduğu barədə mütəmadi məlumat verildi.

Xüsusən yaşlı qadınlar və hər iki cinsdən olan gənc insanlar rus dilində aşağı səviyyəli səriştəyə malikdir. Bu vəziyyət yaşlı və cavan insanların rus bölməsinə nisbətən, çox güman ki, Azərbaycan bölməli məktəblərdə təhsil alması ilə əlaqəlidir. Orta yaşlı insanlar yaşlı və ya cavan insanlara nisbətən, rus dilində, çox güman ki, orta səviyyədə təhsil almışdır. Bundan başqa, yaşlı və orta yaşlı insanlar qrupuna aid kişilərin səyahət və hərbi xidmət zamanı rus dili ilə tanış olması imkanı qadınlarda mövcud deyildi.

Bunu da qeyd etmək maraqlıdır ki, gənc insanların rus dilində yazı bacarıqları onların danışmaq bacarıqlarını üstələyir. Bu kəndlərdəki cavan insanlar məktəbdə yazılı rus dilini öyrənirlər, lakin onlar rus dilində danışan insanlar ilə söhbət etmək üçün məhdud imkanlara malikdir.

⁶ Əniq, Qalacıq, Bakı və Xaçmazda toplanılmış məlumat başqa yerlərdən götürülmüş məlumatlar kimi sistemli olmadığına görə, onlar cədvələ daxil edilməmişdir.

Bakıda müsahibələr göstərir ki, bu ərazidə ləzgilərin əksəriyyəti rus dilində təhsil almış (80%-ə qədər ehtimal olunur) və bu dildə yüksək səriştəyə malikdirlər. Bəzi gənc və ortayaşlı insanlar bildirlər ki, rus dili onların səlis olduğu və həmyaşıdları ilə daha tez-tez istifadə etdikləri (ləzgi dili ilə qarışdıraraq) bir dildir.

3.2.2.1. Uşaqların rus dilində danışma qabiliyyəti və dildən istifadə

Nabranda uşaqların rus dili ilə heç bir çətinliyi olmadığı bildirilir. Müəllimlər və valideynlər bildirlər ki, uşaqlar məktəbə qəbul olmazdan əvvəl rus dilində yaxşı danışmağı öyrənirlər.

Bakıdakı uşaqların rus dilində danışmaq bacarığının səviyyəsi onların düşdüyü mühtdən asılıdır. Əgər valideynlərdən biri rus dilində təhsil almışsa, uşaqlara məktəb illərində və bəzi hallarda hətta məktəbə daxil olmamışdan əvvəl, bir qədər yardım göstərilir. Amma Azərbaycan dilində təhsil almış valideynlərin uşaqları məktəbdə rus dili çətinliyi ilə daha çox rastlaşa bilərlər. Sorğu olunan insanlar həm də qeyd etmişlər ki, Azərbaycan dilində təhsil alan ləzgilər rus dilində yüksək səviyyəli danışmaq qabiliyyəti əldə etməirlər.

Nabran və Bakıdan başqa bütün yerlərdə uşaqlar rus dilində çox məhdud danışmaq qabiliyyətinə malikdir. Gənc və orta yaşlı insanlar məlumat vermişlər ki, Quba və Qusar rayonlarında, habelə Xudatda uşaqlar rus dilini yalnız məktəb dərslərindən və televiziyaadakı rus dilli proqramlardan öyrənirlər. Bu icmalarda rus dili daşıyıcısı ilə münasibət uşaqlar üçün çox nadir haldır.

3.2.4. Təhsil

3.2.4.1. Məktəblər

Xudatdakı dörd məktəbdə təhsilin verildiyi dilə görə 2 bölmə mövcuddur: rus bölməsi və Azərbaycan bölməsi. Rus dili əvvəllər Qusar rayonunun Hil kəndində təhsilin verildiyi yeganə dil idi, lakin keçmiş bir neçə il ərzində bu məktəblərin dördündə də Azərbaycan bölməsi açıldı. Plan Hildə olan şagirdlərin üçdə birinin Azərbaycan bölməsində, üçdə ikisinin isə rus bölməsində təhsil almasını nəzərdə tutur. Azərbaycan bölməsi olmayan yeganə məktəb Nabrandada olan məktəbdir, lakin bu məktəb üçün də gələcəkdə Azərbaycan bölməsi nəzərdə tutulur. Qalan kəndlərdə olan bütün məktəblər orta təhsil üçün Azərbaycan dilindən istifadə edir. Bakıdan kənarında olan məktəblərdə orta təhsil üçün Azərbaycan dili daha ictimai şəkil alır.

Biz Bakıdakı ləzgi icması arasında Azərbaycan və rus orta məktəblərinin faiz nisbəti haqda dəqiq fikir deyə bilmərik. Lakin əvvəl də qeyd olunduğu kimi, müsahibələr göstərir ki, Bakıdakı ləzgilərin 80%-i böyük ehtimalla rus dilində təhsil alır.

Hal-hazırda ləzgi dili bir fənn kimi Quba və Qusar rayonlarında baş çəkdiyimiz bütün məktəblərdə tədris edilir. Bu proqramlar 10 ildir ki, Qusar bölgəsində və son iki-üç il ərzində Quba bölgəsində həyata keçirilir. Ləzgi dilində dərslər, Xaçmaz rayonunda yerləşən Nabrandada da iki ildir ki, həyata keçirilir, lakin ləzgi dili nə Xaçmaz rayonunda yerləşən Xudatın dörd məktəbində, nə Qalacıq kəndinin məktəbində, nə də Bakıdakı heç bir ibtidai məktəbdə tədris olunmur. Bununla belə, Bakıda ləzgi dili və ədəbiyyatına dair kurslar təklif edən Dağıstan İnstitutunun filialı mövcuddur.

3.2.4.2. Uşaq bağçaları

Uşaq bağçaları hal-hazırda Qusar rayonunun Hil, İmamqulukənd və Həzrə kəndlərində fəaliyyətdədir. Bu uşaq bağçalarının hər birində Azərbaycan dilindən əsas dil kimi istifadə olunur. İmamqulukənddən başqa, Hil və Həzrədəki bağçaların proqramlarına ləzgi dili dərsləri daxildir.

Rayon mərkəzindən kənarda heç bir yerdə rus dilindən rəsmi orta təhsil dili kimi istifadə olunan heç bir bağçanın olmamasına baxmayaraq, Hil kəndindəki uşaq bağçasında həftədə iki dəfə rus dili dərsləri keçilir. İki il bundan əvvələdək Həzrədəki uşaq bağçasında da rus dili dərsləri keçirilirdi. Bu dərslər uşaq bağçalarının proqramına ləzgi dili dərsləri salındıqdan sonra dayandırıldı.

3.2.5. Dil səriştəsi və dildən istifadəyə dair qısa xülasə

Bütövlükdə Quba və Qusar rayonlarının ləzgi icmalarında, Xaçmaz rayonunun Xudat şəhərində və İsmayilli rayonunun Qalacıq kəndində ləzgi dilindən evlərdə çox geniş şəkildə istifadə olunur. Bu ərazilərdə ləzgilər arasında Azərbaycan dilində danışmaq bacarığı rus dilinə nisbətən yüksəkdir. Cavan adamlar Azərbaycan dilində yazı yazmaqdan çox, yüksək şifahi səriştəyə sahib olmağa meyillidir, amma onların rus dilindəki yazı səriştəsi şifahidəkindən daha yaxşıdır.

Xaçmaz rayonunun Nabran şəhərindəki ləzgi icmaları arasında rus dili evlərdə daha geniş şəkildə istifadə olunur. Əksər uşaqlar evdə ləzgiyə danışmağı öyrənmir, çünki söhbət zamanı əslində rus dilindən daha çox istifadə olunur. Ləzgi dili hələ də bəzi yaşlı insanlar tərəfindən icmada istifadə olunur və məktəbdə uşaqlara öyrədilir, lakin o, hər hansı bir sahədə əsas dil deyil. Ümumiyyətlə, Nabrandakı rus dilində danışmaq bacarığı Azərbaycan dilinə nisbətən, daha yüksəkdir. Rus dili evdə, ictimaiyyətdə və məktəbdə ünsiyyət ehtiyacının ödənməsinə xidmət edir. Ləzgi dili qohumluq əlaqələri üçün əsas dil hesab olunur, çünki o, etnik qrupun ənənəvi dilidir, buna baxmayaraq, Nabrandakı ləzgilər üçün bu dil öz ünsiyyət əhəmiyyətini itirməkdədir.

Bakıdakı ləzgilər arasında dilin istifadə formaları yaş, təhsildə verilən üstünlük, ailənin etnik tərkibi, paytaxtdan kənarda olan ləzgilər ilə təmas və şəhərdə qalma müddətinin uzunluğundan asılıdır. Digər ləzgilər ilə evlənən ləzgilərin əksəriyyəti evdə bu dildən istifadə edirlər və onların övladları da bu dildə danışmağı öyrənir. Bu şəhərdəki ləzgilərin əksəriyyəti rus dilində təhsil alanlardır, buna görə də rus dili geniş ünsiyyət üçün onların əsas dilidir. Ortayaşlı və yaşlı ləzgilər biri-biriləri ilə ləzgiyə ünsiyyətə meyilli olduğu halda, yeniyetmələr tez-tez ləzgi və rus dilinin qarışığından istifadə edirlər. 3 və ya 4-cü nəsil şəhər sakini olan, paytaxtdan kənarda yaşayan ləzgilərlə az və ya heç təmasda olmayan və digər etnik qruplar ilə qarışıq nikaha malik olan ləzgilərin ləzgiyə az, ya da heç səriştəsi olmur.

Qusar rayonunda ləzgiyə danışanların ləzgi dili savadı vardır, amma başqa yerlərdə ləzgi dili savadı məhduddur. Xaçmazın Xudat şəhəri və İsmayilli rayonunun Qalacıq kəndi istisna olmaqla ləzgi dili hal – hazırda baş çəkilən yerlərin, demək olar ki, hamısında bir fənn kimi tədris edilir.

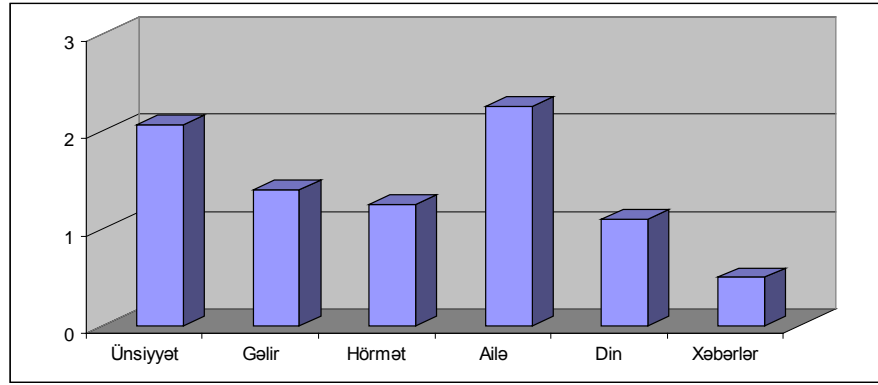
3.3. Dilə münasibət

3.3.1. Dərk edilən dəyər

Baş çəkilən kəndlərin yeddisində sakinlərdən ibarət qruplardan müxtəlif məqsədlər üçün ləzgi, Azərbaycan və rus dilinin əhəmiyyəti barəsində müsahibə götürülmüşdür. Bu məqsədlərə kənddə insanlar ilə ünsiyyət, gəlir əldə etmə, kənddə hörmət və ya nüfuz qazanma, uzaq qohumlarla əlaqə saxlama, müxtəlif dini fəaliyyətlərdə iştirak etmə, eləcə də milli və dünya hadisələri haqqında məlumat əldə etmə daxil idi.⁷

Ləzgi dili üçün verilən cavablar Diaqram 1-də verilmişdir. Burada 3 "çox əhəmiyyətli", 2 "əhəmiyyətli", 1 "qismən əhəmiyyətli" və 0 isə "əhəmiyyətsiz" deməkdir.

⁷ Suallar Stalder və Karanın (1997) dil seçiminin dərk edilən dəyəri modelində təqdim olunmuş suallardan götürülmüşdür.

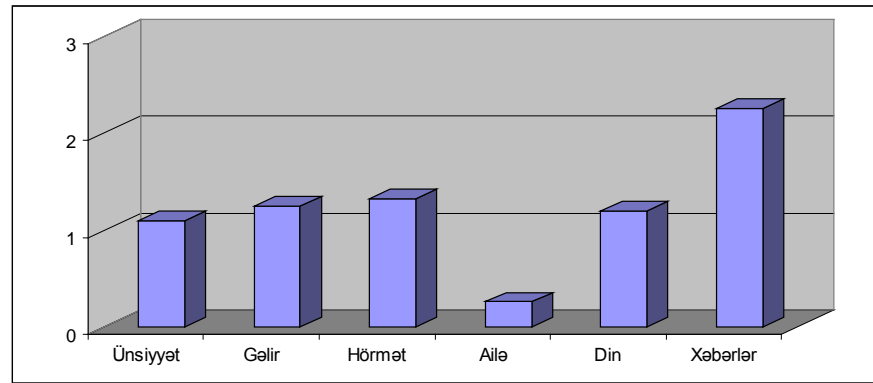
Diaqram 1: Ləzgi dilinin dərk edilən dəyəri

Ailə və ünsiyyət məqsədi üçün ən əhəmiyyətli dilin ləzgi dili olması bildirilmişdir. Bütün yerlərdə ləzgi dilinin ailə münasibətləri üçün əsas olduğu barədə məlumat verilir. Ünsiyyət məqsədi üçün onun əhəmiyyəti kəndlərdə dildən daha geniş şəkildə istifadə edilməsi faktına görədir.

Ləzgi dili, xüsusi ilə kənddə, gəlir əldə etmək üçün əhəmiyyətli və ya qismən əhəmiyyətli olmuşdur. Həmçinin, hörmət qazanmaq üçün bu dilin qismən əhəmiyyətli olması barədə məlumat verilmişdir. Sorğuya cavab verənlərdən bir çoxu kəndlərində yaşayan, amma ləzgi dilində danışa bilməyən yetkin bir ləzgini təsəvvür edə bilmədiklərini və hətta, əgər belə insan olsa da, dil səriştəsinin olmaması səbəbinə görə onlar ona qarşı hörmətsizlik göstərməyəcəklərini bildirmişdilər.

Bir çox dini mövzuların ləzgi və Azərbaycan dilində müzakirə edildiyinə görə, ləzgi dilinin din üçün qismən əhəmiyyətli olması barədə məlumat verilir. Bununla belə, o da bildirilmişdir ki, ləzgi dilində heç bir dini ədəbiyyat mövcud deyil. Son olaraq, ləzgiyə bir neçə qəzet və ya yayım olduğu halda, cari xəbər məruzələrinin əldə edilməsi üçün vasitə kimi ləzgi dilini bilmək xüsusilə faydalı görünür.

Diaqram 2 – də Azərbaycan dilini bilmənin dəyəri ilə əlaqədar cavablar göstərilmişdir.

Diaqram 2: Azərbaycan dilinin dərk edilən dəyəri

Azərbaycan dili ölkə və dünya haqqında cari məlumatın əldə edilməsi baxımından daha dəyərli görünür.

Bir çox yerlərdə ailə mühitində Azərbaycan dilinin daha az yararlı olması dərk edildiyi halda, Üçgündə bu dil ev həyatı üçün mühüm sayılır, çünki orada ləzgi camaatının ən azı 30%-i Azərbaycan dilli həyat yoldaşına malikdir. Bu faiz dərəcəsi ləzgi dilli və əsas dili Azərbaycan dili olanlar arasında nikahların yalnız 1–5% təşkil etdiyi bildirilən Qusar rayonundakı göstəricidən lap çoxdur.

Digər 4 məqsəd üçün Azərbaycan dili əhəmiyyətli, yaxud qismən əhəmiyyətli görünür. Bir çox yerlərdə adamlar göstərmişlər ki, onların yaşadıkları kənddə Azərbaycan dili bacarığı gündəlik ünsiyyət üçün zəruri olmasa da, onlar öz kəndlərindən kənarda, qonşu kəndlərdə və ya ölkənin digər yerlərində ünsiyyət üçün Azərbaycan dilini çox mühüm hesab edirlər. Lakin bu,

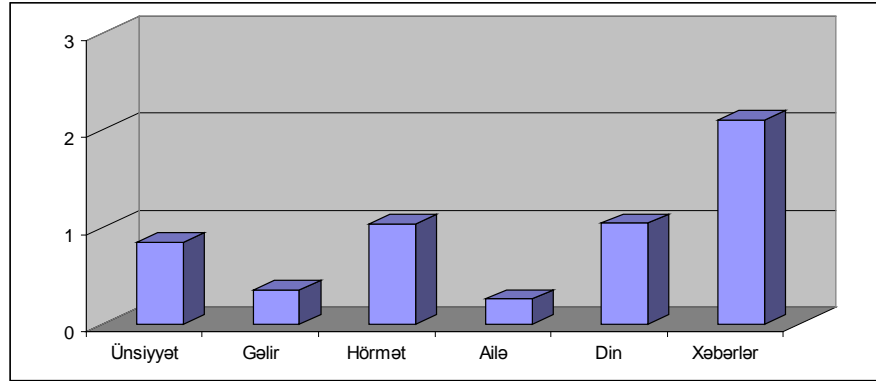
eyni zamanda, çox əhəmiyyətli kimi görünür və bütövlükdə ləzgi dilinə nisbətən bu məqsəd üçün daha az əhəmiyyətli görünür.

Azərbaycan dili səriştəsi qazanc əldə etmək üçün mühüm hesab edilir. Əksər adamlar dedilər ki, onların kəndində iş tapa bilmək üçün Azərbaycan dilində danışmaq zəruri olmadığı halda, ölkənin digər ərazilərində işləmək üçün Azərbaycan dili əhəmiyyətlidir.

Dövlət dili kimi Azərbaycan dilinə ölkənin digər bölgələrindəki sakinlərdən hörmət qazanmağa görə xüsusi dəyər verilir.

Dini mövzular ləzgi və Azərbaycan dilində müzakirə edildiyinə görə, dini məqsəd üçün Azərbaycan dili qismən əhəmiyyətli görünür. Əniq, Hil, İmamqulukənd və Üçgündə Azərbaycan dilində dini ədəbiyyat tapmaq mümkündür.

Diaqram 2-də rus dilini bilmənin dəyəri ilə əlaqədar cavablar göstərilmişdir.

Diaqram 3: Rus dilinin dərk edilən dəyəri

Bütövlükdə rus dili Azərbaycan və ləzgi dilinə nisbətən daha az əhəmiyyətli qəbul edilir. Ölkədə və dünyada baş verən cari hadisələr haqqında məlumat əldə etmək məqsədi yeganə məqsəddir ki, rus dili daha mühüm görünür.

Rus dilinin kəndsayağı ünsiyyət üçün çox vacib dil olduğu yeganə yer Nabrandır ki, burada da əksər insanların ilkin dili rus dili olduğu bildirilir. Digər yerlərdə rus dili yalnız Azərbaycandan kənara səyahət etmək və ya təsadüfi səfər edən rus dilli qonaqlarla danışmaq üçün mühüm hesab edilir. Rus dilinin, həmçinin, Nabranda ailə həyatı üçün daha mühüm olması bildirilir, çünki ləzgilərin çoxu evdə ləzgi dilindən çox rus dilində danışır. Lakin bütövlükdə rus dili ləzgi və ya Azərbaycan dilinə nisbətən bu məqsədlər üçün az əhəmiyyətli idi.

Rusiyaya iş tapmağa gedən cavan və orta yaşlı kişilər istisna olmaqla, rus dili iqtisadi məqsədlər üçün də az əhəmiyyətli görünürdü. İnsanlar öz kəndlərindən Rusiyaya iş axtarmağa gedən kişilərin təqribi faizini deməkdə çətinlik çəkirdilər.

Rus dili ad-san üçün ona görə əhəmiyyətli hesab olunur ki, o, yaxşı təhsilin əlamətidir. Sorğuda iştirak edənlərin çoxu şərh edirdilər ki, hər hansı dili bilmə insanın ad-sanını, hörmətini artırır, çünki bir çox dilləri bilmək yaxşıdır, lakin hansısa xüsusi bir dildə səriştənin olmaması eyib hesab oluna bilməz.

Dində dilin roluna dair ümumi şərh verilməlidir. Cavablar göstərir ki, digər başqa fəaliyyət növlərinə nisbətən, din üçün dil seçimi bir o qədər münasib deyil. Bir çox insanlar deyirlər ki, dini ayələr üçün ərəb dili daha əhəmiyyətlidir, lakin az sayda insan bu dildə oxuyub-yaza bilir. Lakin bacaranlar arasında onların həqiqətən ərəb dilini başa düşüb düşməməyi aydın deyil. Həmçinin, türk dilində dini ədəbiyyat tapmaq mümkündür. Əksər insanlar söyləyirlər ki, dini mərasimlərdə iştirak etmək üçün Azərbaycan, ləzgi, rus və ya hansısa digər bir xüsusi dili bilmək zəruri deyil.

Bütövlükdə götürsək, ləzgi dilinə ailə həyatı və ünsiyyət üçün ləzgilərin əksəriyyət təşkil etdiyi kəndlər arasında daha çox dəyər verilir. Dövlət dili kimi Azərbaycan dili Azərbaycan dilində danışan qonşularla ünsiyyət, iş tapmaq və ümumilikdə, respublikanın ictimai həyatında iştirak üçün əhəmiyyətli hesab edilir. Rus dili təhsilin bir əlaməti və dünya hadisələri haqqında

öyrənmək üçün bir vasitə kimi qiymətləndirilir. Dil seçimi və səriştəsi şəxsi ad-san və hörmət baxımından daha az həlledici, din baxımından isə həlledici amil kimi nəzərdən keçirilir.

Qalacıqda qrup halda sorğuların keçirilməməsinə baxmayaraq, bəzi insanlar müxtəlif dillərin faydası ilə əlaqəli öz rəylərini bildiriblər. Bir fərd qeyd edirdi ki, ləzgi dili pul qazanmaq və xəbər əldə etməkdən başqa, bütün digər məqsədlər üçün çox dəyərlidir. Digəri isə söyləyirdi ki, pul qazanmaq və ailə həyatı məqsədilə ləzgi, yaxud Azərbaycan dillərindən biri zəruridir, lakin gündəlik həyatda ünsiyyət üçün hər ikisi əhəmiyyətli sayılır. Həmçinin, rus dili yalnız xəbərlər əldə etmək və hörmət qazanmaq məqsədilə əhəmiyyətli hesab edilir.

3.3.2. Bakıdakı ləzgilər arasında dilə münasibət

Yuxarıda göstəriləyi kimi, ləzgilər Bakıda təhsil məqsədilə Azərbaycan dili ilə müqayisədə rus dilinə üstünlük verirlər. Bakıdakı ləzgilərin əksəriyyəti övladlarının həm rus, həm də Azərbaycan dilini bilməsini arzulayırlar. Müsahibə götürülmüş bəzi ləzgilər göstərmişlər ki, Azərbaycan dilli orta məktəblərdə təhsil alan uşaqlar rus dilində yüksək səviyyəli səriştə qazanmırlar, amma rus dilində təhsil alan uşaqlar Azərbaycan dilində də yüksək şifahi səriştə əldə edirlər. Beləliklə, Bakıdakı əksər ləzgilər öz uşaqlarının hər iki dildə yüksək şifahi səriştə qazanması üçün rus dilində təhsili ən yaxşı yol kimi görməsi aydın olur.

Lakin bizim müsahibələrin bəzilərində, bunun gələcəkdə dəyişməsinə qeyd edənlər də var idi. Bəzi insanlar göstərirdi ki, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi və Azərbaycan dilində orta təhsilin təşviqi sayəsində Azərbaycan dilinin nüfuzu artmaqdadır. Belə bir ümumi razılıq mövcuddur ki, yaxşı iş əldə etmək üçün uşaqların Azərbaycan dilini yaxşı öyrənməsi zəruridir. Mümkündür ki, ədəbi və rəsmi Azərbaycan dilində yüksək səriştə üçün artan ehtiyac daha çox ləzgilərin övladlarını Azərbaycan dilli orta məktəblərə qoymasını həvəsləndirə bilər.

Bakıdakı icmada ləzgi dilinin mühafizəsinə digər bir təzyiq nikah formalarında mümkün dəyişikliklər ilə əlaqədardır. Bütün yaş qrupuna aid ləzgilər arasında ümumi bir inanc var ki, onların mədəniyyəti nadirdir və onlar onu qorumalıdırlar. Əksər orta yaşlı ləzgi valideynlər övladlarının başqa ləzgilər ilə evlənməsi və ya ərə getməsinə istəyirsə belə, aydın olur ki, Bakıda ləzgilər arasında əksər nikahlar digər ləzgilər ilə baş verir. Azərbaycanlılar ilə evlənen, və ya ərə gedən şəxslər isə istisnadır.

Eyni vaxtda gənc və orta yaşlı ləzgilər digər etnik qruplardan olan fərdlər ilə evlənməyi səmimi şəkildə ifadə etdilər. Bununla yanaşı, sorğu aparılan əksər gənc ləzgilər də övladlarının rus dilini öyrənməsini arzuladıqlarını ifadə etdilər; bəzi hallarda bunun hətta onların ləzgi dilini öyrənmələrinə nisbətən daha əhəmiyyətli olması aşkar olunurdu. Şəhərdəki ləzgi icması arasında ləzgi dilinin müqəddəratı aydın deyil. Bir gənc qadın hətta, qeyri-ləzgi ilə nikahda olmasına baxmayaraq, uşaqlarına ləzgi dilini öyrətmək istəməsinə söyləmişdir. O bilir ki, bu, ondan evdə ləzgi dilində danışmaq və uşaqlarını ləzgi qohumlarına baş çəkməyə götürmək üçün səy göstərməyi tələb edəcək.

4. Müzakirə

4.1. Demografik formalar və dil səriştəsi

Qusar, Quba və Xaçmaz rayonlarında dil səriştəsi və istifadə formaları bu üç əsas rayonun hər biri üçün qeyd edilmiş demografik formalar ilə əlaqəlidir.⁸ Yuxarıda müzakirə edilən dilin istifadəsi və demografik amillərdən bəzi əsas cəhətlər Cədvəl 7-də ümumiləşdirilmişdir.

⁸ Çünki sosioloji-dilçilik baxımından vəziyyəti ayrıca müzakirə olunacaq Qalacıq kəndi İsmayıl rayonunda olan üç ləzgi dilli kəndlərdən yalnız biridir.

Cədvəl 7: Rayonlar üzrə nəticələrin yekunu

	Qusar rayonu	Quba rayonu	Xaçmaz rayonu	
			Xudat	Nabran
İcmada ləzgilərin %-i	90-100%	50-80%	50%	50%
Ailədə dilin istifadəsi	yalnız ləzgi	ləzgi, Azərbaycan	–	rus, ləzgi
Məktəbdən əvvəl uşaqların səriştəsi	yalnız ləzgi	ləzgi, Azərbaycan	ləzgi, Azərbaycan	rus, bir qədər Azərbaycan
Ləzgi dilində savadlılıq	orta	yox dərəcəsində	aşağı	yox dərəcəsində
Azərbaycan dili səriştəsi	yüksək	yüksək	yüksək	ortadan aşağı səviyyəyə
Rus dili səriştəsi	aşağı	aşağı	aşağı	yüksək

Ləzgi dilinin Qusar rayonunda üstünlüyü bu ərazidə ləzgilərin böyük əksəriyyət təşkil etməsi ilə bağlıdır. Bu rayon və rayon mərkəzinin əksər sakinləri ləzgiyə danışanlar olduğuna görə, rayon daxilində əksər ictimai tədbirlər ləzgi dilində aparıla bilər. Ləzgi dilli ədəbiyyat və mədəni materiallar və onların istehsalını genişləndirmək üçün geniş kütlə də mövcuddur. Qusar rayonunun əksər yerlərində ev və icmada ləzgi dili üstünlük təşkil edir və o, təhsil sistemində əhəmiyyətli rola malikdir. Ləzgi dilinin, ümumiyyətlə, ailə üzvləri ilə danışmaq üçün zəruri yeganə dil olması hesab edilir. Məktəbə daxil olmazdan əvvəl uşaqlar yalnız ləzgi dilində danışırlar. Azərbaycan dili səriştəsi kənddə insanlar ilə təmasda olmaqdan daha çox məktəbdə təlim keçməklə və kütləvi informasiya vasitələrindən qazanılır. Ləzgi dilində savadlılıq geniş yayılıb və məktəb sistemində nəzərəcarpacaq əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan dili dövlət dili olaraq Qusar sakinləri üçün əhəmiyyətlidir, belə ki bu, yaşadıqları ərazidən kənar olan insanlar ilə əlaqə qurmaq və respublikanın ictimai həyatında iştirak etməkdən ötrü lazımdır.

Quba rayonu və Xudat şəhərində yaşayan ləzgilər üçün Azərbaycan və ləzgi dilinin ayrılıqda əhəmiyyəti bu ərazilərin etnik cəhətdən qarışıq əhalisi ilə bağlıdır. Hətta, ləzgilərin kifayət qədər üstünlük təşkil etdiyi kəndlər etnik Azərbaycan icmaları ilə əhatəlidir, ona görə də bu iki qrup arasında kifayət qədər əlaqə mövcuddur. Quba rayonunun əhalisi azərbaycanlı, ləzgi, tat, dağ yəhudiləri və başqaları da daxil olmaqla, bir neçə etnik qruplar arasında bölündüyünə görə, təhsil və savadlılıq üçün ümumi sayılan Azərbaycan dilinə xüsusi əhəmiyyət verilir.

Quba rayonunun ləzgilər yaşayan kəndlərində və Xudatda ləzgi dili ailə həyatı üçün vacib, icma həyatında qeyri-məcburi, təhsildə isə minimal əhəmiyyətə malikdir. Həyat yoldaşlarından birinin azərbaycanlı, digərinin isə ləzgi olduğu ailələrdə ləzgi dilində mütəmadi danışılmasına baxmayaraq, Azərbaycan dili də çox sayda ailələr üçün vacibdir (30%). Formal təhsildən kənar Azərbaycan dilini mənimsəmək üçün uşaqlar kifayət qədər birbaşa dil haqda məlumat alırlar. Ləzgi və Azərbaycan dilində danışan qonşular arasındakı mütəmadi əlaqə sayəsində ləzgi və Azərbaycan dilləri şəhərin gündəlik həyatında bərabər şəkildə işlədilir. Ləzgi dilində savadlılıq yetkin insanlar arasında çox aşağıdır. Ləzgi dili dərslərinin bəzi yerlərdə keçilməsinə baxmayaraq, orta yaşlı insanlar öz uşaqlarının ləzgi dilindən daha çox Azərbaycan dilində savadlı olması üçün böyük ehtiyacın olduğunu vurğulayır. Qusar rayonundakılara nisbətən, Quba və Xaçmaz rayonlarında ləzgiyə danışanların əksəriyyəti bir çox gündəlik danışmaq ehtiyacları üçün Azərbaycan dilindən asılıdırlar.

Quba və Xaçmazın yerdə qalan məntəqələrində olduğu kimi, Nabran əhalisi ləzgi və digər etnik üzvlər arasında kifayət qədər bərabər qarışıb. Lakin Quba və Xaçmazda yaşayan ləzgilərdən fərqli olaraq, Nabrandakı ləzgilər ləzgi və ya Azərbaycan dillərinə nisbətən, rus dilindən daha çox istifadə edirlər.

Keçmiş onilliklər boyu Nabrandakı rus dilinə verilən üstünlük, həmçinin, ortayaşlı və cavan nəsillərdə ləzgi dilindən məhdud istifadə, çox güman ki, icmanın tarixi və dil əlaqələrinin təbiəti ilə izah oluna bilər.

Nabranın tarixi Qusar və Quba rayonlarındakı ləzgi icmalarının tarixindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Nabran əhalisinin əksəriyyəti bura iqtisadi səbəblər üzündən II Dünya müharibəsi zamanı və ya bir qədər sonra köçmüşlər. Dağıstandan və Azərbaycanın müxtəlif

yerlərindən ləzgi camaatı bir çox rus və ukraynalılarla birgə yenidən Nabrandada məskunlaşdılar. Quba və Qusar rayonlarının bir çox kəndlərində ailələr yüz illər boyu məskunlaşdığı halda, Nabrandada ailələrin əksəriyyəti altmış il və ya bir qədər az müddətdir ki, orada yaşayırlar. Müxtəlif ləzgi dialektlərində danışanlar və ana dili rus dili olan insanlar ilə qarışması ləzgi ailələrinin rus dilinə keçməsinə yardımçı ola bilmişdir.

Rusiya ilə sərhəddə və dəniz sahilində yerləşməsinə görə, Nabran Quba və Qusar rayonlarının dağ kəndləri ilə müqayisədə sərhədyanı icmalar ilə yüksək səviyyəli qarşılıqlı əlaqə yaratmışdır. Rusiyadakı insanlar məzuniyyət zamanı Nabrana gəlir, yaxud da oradan keçməklə Bakıya səyahət edirlər. Nabranın mərkəzindəki inzibati əraziyə məxsus Samurçay kəndi əvvəllər Dağıstanda yerləşən sərhəd kəndi ilə bir məktəbdən istifadə edirdilər. Çox böyük ehtimalla Nabrandada ana dili rus dili olan kəslərlə yüksək səviyyəli təmas ləzgi dilinə nisbətən, rus dilinin istifadəsini artırmışdır.

Yaxın son illər ərzində bir çox etnik rusların Nabrandan köçməsi və daha çox etnik azərbaycanlıların bu ərazidə məskunlaşması ilə əlaqədar bu dilin vəziyyəti dəyişikliyin yeni mərhələsinə daxil olmuşdur. Azərbaycan dilinin bu icmada yeni əhəmiyyət kəsb etməsi faktı yerli məktəblərdə Azərbaycan bölməsinin təsis edilməsi ilə izah olunur. Rəsmi dövlət dili kimi Azərbaycan dilinin Nabrandada rolunun, ehtimal ki, başqa vasitələrlə də artması görünür.

İsmayılı rayonunun Qalacıq kəndində sosioloji-dilçilik baxımından vəziyyət özünəməxsus kimi görünür. Rayonda ləzgilərin⁹ böyük əksəriyyət təşkil etdiyi kənd olmasına baxmayaraq, o, öz dilini qoruyub saxlamışdır; ləzgi dili ailə və kəndin əsas dili olaraq qalmaqda davam edir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, kənddə az sayda qarışıq nikahlar mövcuddur, bu da icmada ləzgi dilinin belə bir əhəmiyyət kəsb etməsinin davam etməsini izah edir. Digər ləzgi əhalisindən coğrafi cəhətdən təcrid olması, başqa bölgələrdən olan ləzgilər ilə mütəmadi əlaqənin qarşısının alınmasına baxmayaraq, bu kəndin sakinləri daha böyük bir icmaya məxsus olmalarını hesab edirlər. Dilin qorunub saxlanması üçün bu, bir təsir ola bilər. Lakin savadlılıq sahəsində Qalacıq digər ləzgilərdən daha da təcrid olunmuş ola bilər. Şimal bölgələri öz dillərində yazılı materialların inkişafına artan maraq göstərdiyi halda, onların dialektindəki fərq və ləzgi dilində dərslərin yoxluğu bu kəndlərin sakinlərinə öz dillərini mükəmməl bilmələrinə mane olacaq.

Ləzgilər yaşayan digər ərazilərdə olduğu kimi, Qalacıq kəndinin sakinləri də Azərbaycan dilində yüksək bacarığa (baxmayaraq ki, bəzi fərdlər yalnız orta səviyyəyə) malikdir. Belə qeyd edilən səriştə çox güman ki, digər kəndlər ilə əlaqələrin artdığı halda, azalan istiqamətdə deyil, əslində, müəyyən bir vaxtdan sonra arta bilər. Sovet quruluşunun iflası uğraması ilə bir çox ailələrdə iş tapmaq üçün kənddən kənarda əlaqəni artırmaq tələbi yaranacaq.

Bakıdakı ləzgilər arasında dilin vəziyyəti şəhərləşmənin bu qrup insanlara təsirlərini əks etdirir. Ehtimal ki, ləzgilərin dil və mədəniyyətinə verdiyi yüksək dəyər sayəsində hətta, şəhər mühitində, onlar özləri arasında dildən istifadə etməyi davam etdirmişlər. Biz bunu daha çox orta və yaşlı nəsillərin dildən istifadə formalarında əks olunduğunu görürük. Bununla belə, gənc yetkinlər arasında aparılmış sorğu göstərir ki, şəhər sakinlərinin gələcək nəslə çox az ehtimalla şəxsi məqsədlər üçün ləzgi dilindən istifadə etməyə davam edəcək. Artıq biz bunu öz ləzgi yoldaşları ilə ünsiyyətdə daha geniş istifadə edilən dilin (daha çox rus dili) istifadə edilməsində və başqa etnik qruplarla qarışıq nikaha açıq olmalarında görürük. Şəhərdən kənardakı ləzgilər ilə əlaqənin azalması və qarışıq nikahların artması öz dillərini fəal şəkildə öyrənən və ondan istifadə edən ləzgilərin azalmasına gətirib çıxaracaq.

Lakin Bakıda ləzgi dilindən istifadənin azalmasına gətirib çıxaran bu amillərə baxmayaraq, bu şəhərdə dili zəruri saxlaya bilən bəzi amillər də mövcuddur. Birincisi, Bakıda və Qusar, Quba və Xaçmaz rayonlarında xeyli sayda ləzgilər mövcuddur və ümumilikdə, Bakıda yaşayanlar ilə Quba, Qusar və Xaçmaz rayonlarındakı camaat arasında yüksək dərəcəli əlaqənin mövcudluğu görünür. Bundan savayı, Bakıdakı etnik ləzgilər şəhərdə yaşayan digər ləzgilər ilə yüksək səviyyəli əlaqəni saxlayırlar. Beləliklə, Bakı ləzgilərinin ümumilikdə onların dilində danışan yoldaşları ilə əlaqələrini qoruyub saxlamaqdan ötrü bir çox imkanları mövcuddur.

⁹ Buraya yaxın İstisu və Sumaqaqqallı kəndlərindəki ləzgilər başqa etnik qruplar ilə qarışmışdır.

Nəzərə alınmalı başqa bir amil, geniş ünsiyyət üçün əsas dil kimi rus dilinin yerini Azərbaycan dilinin almasıdır. Bu, iş və təhsil sahəsində özünü xüsusilə göstərir. İşlə əlaqədar yüksək Azərbaycan dili səriştəsinə artan diqqət və kiril əlifbasından latın əlifbasına keçid ləzgilərin gələcək nəsillərinin öz uşaqlarını rus məktəblərinə yox, Azərbaycan məktəblərinə qoyması ehtimalını artıracaqdır.

Bakı ləzgilərinə dair davam edən tədqiqat şəhərdə dilə verilən üstünlük ilə əlaqədar bəzi dəyərli müşahidələri ortaya çıxaracaq.

5. Nəticə

Bu tədqiqatın nəticələri Azərbaycanda ləzgi dilində danışanlar arasında sosioloji-dilçilik baxımından vəziyyətin müxtəlifliyini aşkara çıxarır. Qusar rayonunda ləzgi dili geniş sayda icmalarda əksər insanlar tərəfindən danışılır və bu dil savadlılıq və təhsildə əhəmiyyətli rola malikdir. Ləzgilər arasında və bölgədə yüksək səviyyəli Azərbaycan dili səriştəsinin olmasına baxmayaraq, çox güman ki, onlar öz ailələrində və kəndlərində gündəlik danışmaq üçün Azərbaycan dilinə nisbətən, ləzgi dilindən daha çox istifadə edirlər. Quba və Xaçmaz rayonlarındakı qarışıq ləzgi icmalarında ləzgi dilində danışanların ailədə ləzgi dilindən istifadə etməsinə baxmayaraq, gündəlik ünsiyyət məqsədləri üçün həm ləzgi, həm də Azərbaycan dilindən istifadə edirlər. Bu ərazilərdə təhsil və savad məqsədi üçün Azərbaycan dili üstünlük təşkil edir. Qalacaq kəndi ləzgi dilinin ailədə və icma həyatında üstünlük təşkil etdiyi Qusar kəndlərinə oxşardır. Digər tərəfdən o, Azərbaycan dilinin təhsil sahəsində əhəmiyyətli rola malik olduğu Quba və Xaçmazın kəndlərinə oxşardır. Xaçmaz rayonunda yerləşən Nabrandada bir çox ləzgi camaatı ləzgi və ya Azərbaycan dilinə nisbətən, rus dilində danışmağı üstün tutur. Bu icmada ləzgilərin gənc nəsli bu dildə danışmağı evdən daha çox məktəbdə təlim vasitəsi ilə öyrənirlər. Eyni zamanda, Nabrandada Azərbaycan dilinin rolu bir dövlət dili kimi öz funksiyaları və yerli məktəblərdə Azərbaycan dilli bölməsinin yaradılması yolu ilə artmaqdadır.

Bakıda ləzgilərin təqribən 80%-inin ləzgi dilində yüksək səviyyədə danışması bildirilir. Digər ləzgilər ilə nikahda olan ləzgilərin uşaqları ilə qarışıq dildə və geniş ünsiyyət dilində (əksəriyyəti rus dilində) danışa bilməsinə baxmayaraq, bir-biri ilə ləzgi dilində danışmağa meyillidir. Gənc yetkinlər öz yoldaşları ilə rus və Azərbaycan dilinin qarışığı olan dildə danışmağa meyillidir. Ləzgi dilində yaxşı və ya tamamilə danışa bilməyən kəslər Bakıdakı ləzgi camaatının 10-dan 30%-inə qədərini təşkil edir. Bunlar, adətən, paytaxtdan kənarda ləzgilər ilə əlaqəsi az və ya heç olmayan və digər etnik qruplar ilə qarışan şəhər sakinlərinin üçüncü və ya dördüncü nəslidir.

Dilin bir çox şimal rayonları ailələrində və Bakıda ləzgilərin əksəriyyəti arasında geniş istifadə olunması ləzgiyə yüksək dil qabiliyyətinin olmasından xəbər verir. Qusar rayonunda ləzgi dilində savadlılığın əsası qoyulub və artan istiqamətdədir. Qusar rayonunda ləzgi dilində savadlılığı artırmaq üçün müəllim və naşirlərin səyi, həmçinin, digər rayonlarda oxşar maraqları həvəsləndirə bilər.

Əlavə: Anlama səviyyəsi haqda cədvəllər

Cədvəl A: Azərbaycan dili səriştəsi haqqında hesabat¹⁰

Rayon:			Qusar					Quba			
Kənd:			Əniq	Hil	Həzrə	Düztahir	İmamqulu	Üçgün			
Yaşlı (45+)	K	A	m/y	3	2	3	1	2			
		D		2				1			
		O									
		Y									
	Q	A	2	3	2	3	1	2			
		D				+		2			
		O				m/y			m/y		
		Y									
Orta (30-45)	K	A	m/y	3	3	3	3	3			
		D		+					2	2	
		O		m/y							
		Y									
	Q	A	m/y	3	2	3	2	2	m/y		
		D							2		
		O							m/y		2
		Y									
Cavan (<30)	K	A	+	3	3	3	3	3			
		D		2					2		
		O		m/y							
		Y									
	Q	A	+	3	3	3	3	3	3		
		D							m/y		
		O									
		Y									

3 = yüksək
2 = orta
1 = aşağı
0 = heç bir

+ = yüksək /orta
- = aşağı /heç bir
m /y = məlumat yoxdur

A = Anlama
D = Danışma
O = Oxuma
Y = Yazma

K = Kişi
Q = Qadın

Silsilə cavablar verilən qrupların verdiyi qiymətlərin orta rəqəmi göstərilmişdir.

¹⁰ Qımıl, Xudat, Nabran, Tel və Qalacıqda səriştə haqda bütöv düşüncə tərzini əhatə edən tam qrup halında müsahibələr götürmək imkanımız olmamışdır. Bu yerlərdə biz yalnız ya seçilmiş mütəxəssis və fərdlər ilə söhbət etmiş, ya da müsahibənin bu bölməsini başa çatdırmağa uyğun zamanımız olmamışdır. Bu səbəbdən bu yerlərdə əldə edilən nəticələr bəsit olmuşdur.

Cədvəl B: Rus dili səriştəsi haqqında hesabat¹¹

Rayon:			Qusar					Quba				
Kənd:			Əniq	Hil	Həzrə	Düztahir	İmamqulu	Üçgün				
Yaşlı (45+)	K	A	+	m/y	2	3	1	2				
		D	m/y		1				1			
		O				1				0		
		Y			m/y				1		0	
	Q	A	+	1		0	1			0		
		D	-									
		O	m/y		0							
Y	m/y	0										
Orta (30-45)			K	A	+	m/y	1	2	2	1		
	D	1		2								
	O						m/y	1			2	
	Y	m/y		0								
	Q		A		2	1	2	m/y	1			
			D		m/y	2						
		O	m/y	0								
Y	m/y	0										
Cavan (<30)			K	A	+	m/y	1	1	1	1		
	D	-		0	0					0		
	O	+					0	2		1		
	Y	m/y		m/y	1					0	2	1
	Q	A	+			m/y	1	0	0			1
		D	-									0
		O	m/y	0	1							
Y	m/y	0										

3 = yüksək
2 = orta
1 = aşağı
0 = heç bir

+ = yüksək /orta
- = aşağı /heç bir
m /y = məlumat yoxdur

A = Anlama
D = Danışma
O = Oxuma
Y = Yazma

K = Kişi
Q = Qadın

Silsilə cavablar verilən qrupların verdiyi qiymətlərin orta rəqəmi göstərilmişdir.

¹¹ Qımıl, Xudat, Nabran, Tel və Qalacıqda səriştə haqda bütöv düşüncə tərzini əhatə edən tam qrup halında müsahibələr götürmək imkanımız olmamışdır. Bu yerlərdə biz yalnız ya seçilmiş mütəxəssis və fərdlər ilə söhbət etmiş, ya da müsahibənin bu bölməsini başa çatdırmağa uyğun zamanımız olmamışdır. Bu səbəbdən bu yerlərdə əldə edilən nəticələr bəsit olmuşdur.

Cədvəl C: Dilin dərk edilən dəyəri haqda cavablar

Rayon:		Qusar					Quba	Xaçmaz
Kənd:		Əniq	Hil	Həzrə	Düztahir	İmamqulu	Üçgün	Nabran
Ü	L	2	3	2	2	1.5	2	2
	A	2	2	1*	1	1	1	0
	R	0	1	1*	0	1	0	3
G	L	0.5	2	2	2	2	2	0
	A	2	0.5	1	2	1	1	2
	R	0	0.5	–	K:2 Q:0	1	0	0
H	L		2	1	2	1	1	1
	A	3	1	1	1	1	2	1
	R		1	1	1	1	–	1
A	L	3	2	3	2	3	2	2
	A	0	0	0	0	0	2	–
	R	0	0	0	0	0	–	2
D	L	1	1	1.5	1	1	–	1.5
	A	2	1	1	1	1	2	1
	R	1	1	1	1	1	–	1
X	L	–	0	0	0	2	0	1
	A	–	3	3	2	2	2	2
	R	–	3	2	2	2	2	2

3 = yüksək

2 = orta

1 = aşağı

0 = heç bir

1* = 0 və 1 orta rəqəm

– = cavab yoxdur

Ü = Ünsiyyət

G = Gəlir

H = Hörmət

A = Ailə

D = Din

X = Xəbərlər

L = ləzgi

A = Azərbaycan

R = rus

K = Kişi

Q = Qadın

Silsilə cavablar verilən qrupların verdiyi qiymətlərin orta rəqəmi göstərilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Генко А.Н. Материалы по лезгинской диалектологии: Кубинское наречие. Отделение гуманитарных наук VII, № 4. Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1929.
2. Гаджиев М.М. Русско-Лезгинский словарь. Махачкала: Издательство Дагестанского Филиала Академии Наук СССР, 1950.
3. Гаджиев М.М. Синтаксис лезгинского языка. Часть 1: Простое Предложение. Махачкала: Пагучпедиз, 1954.
4. Гаджиев М.М. О некоторых особенностях аныкского говора лезгинского языка, том II. Махачкала: Уч. Зап. ИИЯЛ, 1957.
5. Гаджиев М.М. Синтаксис лезгинского языка. Часть 2. Махачкала: Академия Наук, 1963.
6. Косвена М.О. и др. Лезгины. Народы Кавказа, том 1, стр. 503-519. Народы Мира: Этнографические очерки. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1960.
7. Мейланова У.А. Морфологическая и синтаксическая характеристика падежей лезгинского языка. Махачкала: Дагестанский Филиал Академии Наук СССР, 1960.
8. Мейланова У.А. Очерки Лезгинской Диалектологии. Москва: Наука, 1964.
9. Мейланова У.А. Лезгинский язык. Языки Народов СССР, ред. Виноградов, том 4, стр. 528-544. Москва: Наука, 1966-1968.
10. Мейланова У.А. Гюнейский диалект – основа лезгинского литературного языка. Махачкала: Дагестанский Филиал Академии Наук СССР, 1970.
11. Саадиев Ш.М. Кимильский говор лезгинского языка. № 4. Баку: Издательство Академии Наук Азербайджанской ССР, 1961.
12. Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года по Азербайджанской ССР, том 2. Центральное Статистическое Управление при Совете Министров Азербайджанской ССР. Баку: Б. И, 1973.
13. Smeets, Rieks. Introduction. In North East Caucasian Languages, Part 2, ed. Rieks Smeets, vii-xix. The indigenous Languages of the Caucasus, vol. 4. Delmar, New York: Caravan Books, 1994.
14. Stalder, Jürg and Mark E. Karan. Assessing Motivations: Techniques for Researching the Motivations behind Language Choice. Paper presented at the International Language Assessment Conference (ILAC) III, Horsleys Green, England, 1997.
15. Талибов Б.Б, Гаджиев М.М. Лезгинско-русский словарь. Москва: Советская Энциклопедия, 1966.
16. Trosterud, Trond. Soviet census data. <http://www2.isl.uit.no/trond/isam.html>, 1998.
17. Жирков Л.И. Грамматика лезгинского языка. Махачкала, 1941.